

דליה מרקס

בְּזִמּוֹ

מסעות בלוח השנה היהודי-ישראלי

תענינות בטבת והסכנה שבתרגום

יום עשרה בטבת מציין את תחילת הסוף של בית המקדש הראשון. ביום הזה הציב נבוכדנאצר מלך בבל מצור, שבסופו של דבר החריב את ירושלים:

וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁשִׁיעִית לְמַלְכוֹ בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בָּא נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל הוּא וְכָל חֵילוֹ עַל יְרוּשָׁלַם וַיִּחַנּוּ עָלֶיהָ וַיִּבְנוּ עָלֶיהָ דָּיֵק סָבִיב. (ירמיהו נב, ד, והשווה גם: מל"ב כה, א)

עשרה בטבת נקבע כיום תענית, אחד מארבעת הצומות המציינים אירועים הקשורים לחורבן בית המקדש הראשון. מלבדו אנו מציינים בלוח השנה את י"ז בתמוז, יום הבקעת חומות העיר, את תשעה באב שבו חרבו לפי המסורת בית המקדש הראשון והשני ובו חלו עוד אירועים קשים, ואת ג' בתשרי, צום גדליה, שנקבע לציון רציחת גדליה בן אחיקם, נציב יהודה, מעשה שבעקבותיו התפזרה שארית הפלטה והיישוב היהודי בימי הבית הראשון חרב כליל.

במדינת ישראל קיבל צום עשרה בטבת משמעות נוספת, כאשר בשנת תשי"א קבעה אותו הרבנות הראשית כיום הקדיש הכללי לזכר קורבנות השואה שמועד מותם לא נודע. קביעת יום זה נועדה לאפשר לבני משפחה לקיים מנהגי אבלות על יקיריהם שנספו בשואה. אך דומה שהיום הזה לא זכה לתהודה רבה ביותר. רוב הציבור הישראלי מציין את זיכרון השואה ביום שקבעה כנסת ישראל כיום הזיכרון לשואה ולגבורה בכ"ז בניסן (ראו עמ' 197-201).

"והחושך בא לעולם שלושה ימים"

מסורת עתיקה מספרת לא על יום תענית אחד בטבת, כי אם על שלושה ימים רצופים! במגילת תענית בתרא, חיבור מתקופת הגאונים המונה את ימי התענית המצוינים בכל חודש וחודש, נאמר:

אזכרה מצוק / יוסף בן אביתור

אֲזַכְרָה מְצוּק אֲשֶׁר קָרָאֲנִי
בְּשִׁלֹּשׁ מִפְּנֵי בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה דְּכָפְרִי [...]

דִּיעֲבַנְי בְּשָׁמְנָה בּוֹ שְׁמַאֲלִית וַיִּמְנִיחַ
הֲלֹא שְׁלֹשָׁה יָמִים נִקְבְּעָתִי בְּתַעֲנִית
וַיִּמְלֹךְ יְיָ אֱלֹהֵי לְכָתוּב דַּת יְוֹנִית
וְעַל גְּבִי חָרְשׁוֹ חוֹרְשִׁים הֶאָרִיכוּ
לְמַעַנִּית

זוֹעֲמָתִי בְּחִשְׁעָה בּוֹ בְּכֻלָּמָה וְחִפְּרָה
חֶשֶׁף מַעְלֵי מַעְיֵל הוּד וְצִפְּרָה
טְרוּף טוֹרְף בּוֹ הַנּוֹחַתוֹ אִמְרֵי שְׁפָרָה
הוּא עֲזָרָא הַסּוֹפָרָה

יוֹם עֲשִׂירִי בּוֹ צָנָה בּוֹ בּוֹנֵי הַחוֹצֶה
כְּתָב-לֶךְ בְּסִפְרֵי הַמִּחְזָה
לְהִיזוֹת לְזִכְרוֹן לְעַם נִמְסָ וְנִבְזָה
אֶת עַצְמֵם הַיּוֹם הַזֶּה [...]

יָרַח טַבַּת מֵאֵד לְקִיִּיתִי בּוֹ
וְנִשְׁפַּנּוּ עָלַי סִדְרֵי שְׁמוֹ וְנִתְיַבּוּ
סַרְרָתִי פִּשְׁעָתִי גְּלָה לִי טוֹבוֹ,
הַאֲמִיר לָמָּס עַד פִּה תְּבוּאָה.⁷¹

בשמונה בטבת נכתבה תורה בימי תלמי המלך יוונית, והחשך בא לעולם שלשה ימים; בתשעה בו לא כתבו רבותינו על מה הוא; בעשרה בו קָמַר מלך בבל על ירושלים להחריבה.⁷⁰

טבת, כאמור, הוא החודש המתחיל בזמן החשוך ביותר בשנה, כאן מספרת המסורת על אירועים קשים שהביאו לכך שחושך בא לעולם שלושה ימים, ובעקבותיהם הוכרזה תענית. שניים מהם מוסברים, שמונה ועשרה בטבת, ואילו על תשעה בו "לא כתבו רבותינו על מה הוא". והנה לנו מסורת שהשתמרה בלי שאנשים זכרו כלל על מה היא נקבעה.

התעלומה נפתרת בפיוט "אַזְכְּרָה מְצוּק" (כלומר אזכור את המצוקה) מאת יוסף בן אביתור, משורר ספרדי מן המאה העשירית. הפיוט כפי שהוא לפנינו מונה "שלוש מכות" שניחתו בחודש טבת, שעליו נאמר "יָרַח טַבֵּת מְאֹד לְקִיתִי בּוֹ", ואשר עליהן נקבעה תענית. נוסף לשמונה בטבת, שבו נצטוו חכמי ישראל לתרגם את התורה ליוונית, והעשירי בו, קבעו הנביא זכריה בן בוזי כיום צום לדורות לזכר ראשית המצור על ירושלים, ומספר הפייטן שבתשעה בטבת "טָרוּף טוּרָף בּוֹ הַנּוֹתֵן אֲמָרֵי שְׁפָר", כלומר מת עזרא הסופר. צום שמונה ותשעה בטבת נשתכח עם הדורות. צום עשרה בטבת עצמו הוא קצר יחסית, שכן הוא חל מעלות השחר ועד הערב, ובחורף היום קצר ממילא, ואף הערך הרגשי שלו אינו עז כמו זה של תשעה באב.

"חלך יוון אינסני לכתוב דת יוונית"

קל להבין מדוע נקבע צום ביום שמסמל את תחילת נפילתה של ירושלים וחורבנה, אפשר גם להבין מדוע יום פטירתו של עזרא הסופר, מראשי שְׂבִי ציון מבבל וממנהיגי ראשית ימי בית שני, זכה לציון. אבל מדוע תרגום התורה ליוונית נתפש כאסון שהביא לקביעת תענית לדורות? במסכת סופרים העוסקת בדיני כתיבת ספר תורה, מסופר על שני אירועים הקשורים בתלמי פילדלפוס מלך מצרים (כמאה השלישית לפנה"ס), שהורה לחכמי ישראל לתרגם את התורה בעבורו. נס נעשה לשבעים ושניים הזקנים שהמלך כינס, כל אחד מהם תרגם את התורה לבדו אבל התוצאה של כולם הייתה זהה. ובשלושה-עשר מקומות, כדי למנוע אי-הבנות ותקלות, הם אף שינו בתרגומיהם את פשט התורה ללא כל תיאום מראש, אבל כולם כאחד ובאותה הדרך.

היינו מצפים שיום תרגום התורה מתוך הסכמה ואחדות של הזקנים יהיה יום שמח: הנה יפוצו מעייניה של תורתנו החוצה וכל הרוצה יבוא ויטול וילמד, הן יהודים שאינם בקיאים בעברית, הן נוכרים, כל הצמאים יבואו וישתו ממימי התורה. אולם לא כך היה הדבר. במסכת סופרים נאמר: "והיה אותו היום קשה לישראל כיום

מעשה בחמשה זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית, והיה אותו היום קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל, [מפני] שלא הייתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה. שוב מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והושיבם בשבעים ושנים בתים, ולא גלה להם על מה כינסם, נכנס אחר כל אחד ואחד מהם, אמר להם, כתבו לי תורת משה רבכם. נתן המקום עצה בלב כל אחד ואחד, והסכימה דעתן לדעת אחת, וכתבו לו תורה בפני עצמה, ושלושה עשר דבר שינו בה. (מסכת סופרים א, ז)

שנעשה בו העגל", ובמגילת תענית בתרא נאמר עוד "והחשך בא לעולם שלשה ימים". מדוע התורה, שהיא אורה, גרמה לעולם שיחשיך? משום שהתרגום היווני הפך את הספרות המקודשת של העם היהודי לנחלת הכלל. התורה, שהייתה מסורה כעניין פרטי המבטא יחס אינטימי של עם ישראל לאלוהים, הופקעה כביכול ממנו, ומעתה, כל הרוצה יכול לבוא ולעשות בה כרצונו. ואכן אנו יודעים שנוצרים השתמשו בפסוקי מקרא כדי להוכיח את אמונתם, וכך גם משך הדורות נעשה שימוש במקרא כדי לנגח בו את היהודים. הדבר מסביר מדוע התורה שבעל-פה לא הועלתה על הכתב דורות רבים.

מעבר לסכנה בתרגום התורה, נאמר במסכת סופרים: "שלא הייתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה". וכאן עולה שאלה מהותית, האם

באמת אפשר לתרגם משפה לשפה? בעבודתי, שבה עליי לתרגם לעתים משפה לשפה, אני לומדת שוב ושוב שאין "תרגום מדויק" או "מילולי", תרגום שישמור הן על גמישות השפה ורוח הדברים, הן על המוזיקה הפנימית של הדברים והן על עושר עולם הדימויים שלהם. על פי רוב, תרגום אינו יכול לשמור על ריבוי המשמעים שיש בטקסט. לתלמידיי ולתלמידותיי שמעבר לים אני חוזרת ואומרת שתרגום אינו מדע אלא אומנות. אולי האבל על התרגום הוא גם על כך שבתרגום התורה נלקחת ממנה גמישותה וריבוי פניה. לא לחינם משווים חכמינו את יום תרגום התורה ליום שנעשה בו העגל ("ז בתמוז) – בשני הימים, שניהם הפכו ימי תענית, הומרו דברי אלוהים חיים בתבנית שהיא חיצונית בלבד.

תרגום כגשר

בטיול לדרום אמריקה אחרי הצבא, ביקרתי בעיר קוצ'במֶבָה שבבוליביה. ראיתי שם סדנה מאולתרת של בלשנים ואנשי דת שעמלו לתרגם את התנ"ך לשפות לטינו-אמריקאיות ילידיות אחדות (שעד לאחרונה לא היה להן כתב, ובחלק מהמקרים הומצא להן כתב במיוחד לשם תרגום כתבי הקודש). נכון, בתרגום יש כנראה החמצה של חלק מהמשמעים אבל התרגום מאפשר מפגש בין תרבויות ואמונות. רק אם יש שפה לשיחה, יכולה להתקיים שיחה.

תורת משה היא טקסט יסודי ומקודש לשתי דתות – היהדות והנצרות. ובעוד הנצרות פנתה ויצרה את מה שמכונה הברית החדשה וכתבי אבות הכנסייה, היהדות המשיכה את זרימת התורה בתורה שבעל-פה עם ספרות חז"ל, המשנה, התלמודים, המדרשים, והיא ממשיכה לפנות ולזרום עד ימינו ועד בכלל. התורה, שבעבר נעשה בה שימוש להתנגחויות בין-דתיות, לניסיונות להמרת דת ולשלהוב יצרים אנטישמי, הפכה כיום בחוגים הולכים וגדלים כלי חשוב בשיח הבין-דתי. ועתה לא למטרת שכנוע או התנצחות אלא למטרת הבנה וידידות.

"כִּי פֶלַעַם יִלְכּוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהֵי וְאֲנַחְנוּ נִלְבֶּה בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד".
(מיכה ד, ה)

הרב אליעזר יהודה ולדנברג
(1915-2006) זיהה קשר סיבתי
בין שלושת האסונות שחלו
בטבת: תרגום התורה ליוונית
גרם באופן רוחני למיתת עזרא
הסופר, שסימל את לימוד התורה
בטוהרתה, ודבר זה גרם בסופו
של דבר לחורבן המקדש.
(ציץ אליעזר יג, נו)